

VILNIAUS KLAUSIMAS BENDRINĖS
LIETUVIŲ KALBOS SAMPRATOSE:
METALINGVISTINIŲ VILNIEČIŲ KOMENTARŲ TYRIMAS



LORETA VAICEKAUSKIENĖ, RAMUNĖ ČIČIRKAITĖ

ISSN 1392-0588
2011. 56

Mūsų jaunystės metų Vilnius [...] buvo nepaprastai tapybiškas,
ir ne tik dėl jį supančių miškų ir kalvų, ne tik dėl savo architektūros,
bet ir dėl daugybės kartu gyvuojančių kalbų ir kultūrų.

Czesław Miłosz, *Pavergtas protas* (1953)

ĮVADAS

Kaip matyti iš straipsnio pavadinimo, skaitytojams norima įteigti, kad esama ne vienos bendrinės lietuvių kalbos sampratos. Dar daugiau – ketinama atskleisti skirtingų sampratų išryškinamą kontroversišką Vilniaus kalbos santykį su bendrine šnekamąja kalba¹. Neskaitant bendrinės lietuvių kalbos kūrimo laikotarpiu svarstytų idėjų ir alternatyvų, šiandien likusių istorijos šešėlyje (žr., pvz., Venckutė 1987, Subačius 1998), apie skirtingus bendrinės kalbos konceptus lietuvių kalbotyroje iš esmės esama tik užsiminta ir tik ribojantis vyraujančios, tradicinės, sampratos rėmais bei nusistovėjusiais bendrinės kalbos apibrėžimo kriterijais (žr. Aliūkaitė 2009). Vilniaus, kaip galimo bendrinės šnekamosios kalbos formuotojo, „klausimas“ taip pat praktiškai nesvarstytas, nors, kaip bus matyti, yra buvęs keltas.

Taigi toliau straipsnyje aptariama, kokį Vilniaus kalbos vaidmenį mato ir kaip Vilniaus kalbą vertina tradicinė normatyvinė lietuvių kalbotyra ir eiliniai kalbėtojai (šiuo atveju, vilniečiai). Kitaip tariant, svarstomos dvi bendrinės kalbos sampratos – įsitvirtinusi oficialioji ir iki šiol praktiškai netirta pačių vilniečių. Atmesti antrąją kaip mėgėjišką, klaidingą ir nevertą aptarimo šiandien nebeleistų paskutinių dviejų

¹ Dabartinėje lietuvių kalbotyroje darosi įprasta *šnekamąja* kalba vadinti tik buitinių stilių, o kalbos vartojimo būdą nurodyti terminu *sakytinė* (vartojama žodžiu) kalbos atmaina. Skaitytojų patogumui šiame straipsnyje vis dėlto vartojamas iki šiol platesnės reikšmės ir kol kas įprastesnis terminas *šnekamoji kalba* 'ta, kuria kalbama, o ne rašoma'.

dešimtmečių kalbinių nuostatų tyrimų formuluojamos (ir praktiškai pasitvirtinančios) teorinės prielaidos. Yra žinoma, kad kalbos raidą lemia ne oficialiosios, viešai deklaruojamos ideologijos, bet vadinamasis paslėptasis kalbos atmainos prestižas, t. y. kalbos vartotojai perima arba išlaiko tuos kalbos bruožus, kurie, jų manymu, turi didžiausią socialinę vertę. Viešai jie gali pritarti vienai ideologijai, tačiau tikrąją kalbinę elgseną valdo vidinės nuostatos (daugiau žr. Kristiansen 2009, 2011). Perceptyvinės dialektologijos tyrimai, kurių objektas yra eilinių kalbos vartotojų metapragmatinė veikla, taip pat rodo, kad atskiroms kalbėtojų grupėms iš tiesų būdingi tam tikri stereotipiniai vaizdiniai, galimi dokumentuoti kaip empiriniai duomenys, t. y. tam tikri tipiški ir dėsningai pasikartojantys socialiniai kalbos atmainų ir bruožų vertinimai (vadinamieji metalingvistiniai predikatai) (žr. Agha 2011; taip pat plg. Davies, Langer 2006). Taigi tirti eilinių kalbos vartotojų metalingvistinius komentarus yra ne tik įdomu, bet ir vertinga, jei norime paaiškinti kalbos vartosenos ir ideologijų pokyčius. Bet grįškime prie minėtųjų bendrinės kalbos sampratų.

Oficialioji bendrinės lietuvių kalbos samprata yra įtvirtinta normatyvinės kalbotyros darbuose ir nekinta nuo bendrinės kalbos sukūrimo pradžios. Istorinės bendrinės kalbos kūrimo(si) aplinkybės gerai žinomos, aprašytos lietuvių kalbos istorijos knygoje (be kitų, žr. Zinkevičius 1992). Jos paaiškina, kodėl mūsų standartizavimo ideologijos tapo taip tvirtai susijusios su lietuvių tautos ir kalbos istorija, o abstrahuotos bendrinės kalbos idėja pamažu virto mitu, Didžiuoju Naratyvu, prie kurio prisiliesti net ir po šimto metų gali atrodyti šventvagystė. Plg., pavyzdžiui, Czesławo Miłoszo plunksnai priklausantį pastebėjimą apie tokio mito egzistavimą: „Stebuklingai atgauta kalba lietuviams tapo kulto objektu ir šventąja erdve, [...] paskutiniu tapatybės žymeniu, kaip religinės apeigos šiandieniniams Šiaurės Amerikos indėnams“ (Miłosz 1995: 46, 212). (Daugiau apie lietuvių kalbos kultą, be kitų, žr. Donskis 1997, Tamaševičius 2011). Taigi pačioje pradžioje nuspręsta siekti bendrinės kalbos idealo (tik tokia ji garantuotų tautinės valstybės išlikimą) ir bendrinės kalbos sampratos pagrindu tapo ekspertų norminimo, arba nuolatinės priežiūros, kad bendrinė kalba būtų taisyklinga ir gryna, t. y. neišeinanti už nustatytos sistemos ribų, imperatyvas (be kitų, žr. Palionis 1979, Miliūnaitė 2006, Klimavičius 2007). Bendrinės lietuvių kalbos istorijos vadovėlyje parašyta: lietuvių bendrinė kalba – tai „iškultivuota, sunorminta, pavyzdinė kalba, kurios normas mes laikome taisyklingomis, visiems privalomomis ir vengiame jas laužyti“ (Palionis 1979: 5). Taip pat plg.: „Bendrinė kalba yra ugdoma ir ugdytina kalbos atmaina. Ugdytojui ar normintojui reikia mąstyti sistemomis. Jei paprasti bendrinės kalbos vartotojai kada sistemos nejaučia, spragų palieka, tai tikrai reikėtų padėti“ (Klimavičius 2007: 63). Kaip tik tokia, ekspertų reguliuojama, o vartotojams privaloma vykdyti, bendrinė kalba tinkamai reprezentuotą tautą, tiktų jai komunkuoti, mąstyti ir tapatintis (plg. bendrinės kalbos funkcijas, Pupkis 2005: 30). Normos visuotinis priimtinumas kalbos vartotojams (plg. Haugen 1994, cit. iš Davies, Langer 2006) lieka už minėtų apibrėžimų ribų.

Kad ir koks atkaklus būtų kalbos vartosenos homogeniškumo siekis, tenka pripažinti, kad vartoseną visada yra variantiška, todėl kalbos normintojams prireikia kriterijų bendrinei kalbai atskirti nuo nebendrinės, plg.: „Taigi kuo matuoti, norint nustatyti, ar konkrečioje aplinkoje konkretūs žmonės kalba bendrine kalba? Manytina, kad toks matas galėtų būti Didžiųjų kalbos klaidų sąrašas. Jeigu žmogus masiškai nedaro didžiųjų žodyno ir gramatikos klaidų, apygeriai kirčiuoja ir kalba bendrine (ne tarmine ir ne svetimkalbe) tartimi [...], tai jį galima būtų laikyti bendrinės kalbos vartotoju“ (Pupkis 2005: 334). Čia kalbama apie eilinius kalbos vartotojus. Profesionalams, viešosios erdvės kalbėtojams išlygų daroma gerokai mažiau, nes jie turintys atlikti bendrinės kalbos ugdytojo, modelio vaidmenį. Bendrinės kalbos, kaip kodifikuotų taisyklių rinkinio, kuri būdama *taisyklinga* artėja prie idealo ir vienija tautą, idėja nuo atkurtosios nepriklausomybės pradžios įgauna labai konkrečias teisingas formas ir šiandien realizuojama remiantis galiną įstatymų ir Kalbos komisijos nutarimų sistema: be kitų, visų pirma, Valstybinės kalbos įstatymu ir jo skyriumi „Valstybinės kalbos taisyklingumas“ (Valstybinės kalbos įstatymas 2002 [1995]), minėtu Kalbos komisijos patvirtintu „Didžiųjų kalbos klaidų sąrašu“, „Būtiniausiai bendrinės lietuvių tarties reikalavimais“, Vyriausybės patvirtinta ir į Savivaldybės autonomijos įstatymą įtraukta programa „Valstybinės kalbos vartojimo ir taisyklingumo kontrolė“ (Vietos savivaldos įstatymas 2004 [1994]) (programa skirta Kalbos inspekcijai ir kalbos tvarkytojams) bei Kalbos inspekcijos parengtais „Valstybinės kalbos vartojimo ir taisyklingumo kontrolės principais, kriterijais ir jų taikymo metodika“ (2005).

Šioje vietoje būtų galima pereiti prie ilgo ekskurso apie tai, ką apie struktūrinį taisyklingos, t. y. sistemiškos (turinčios vienų bruožų, bet neturinčios kitų), kalbos ideologinį konstruktą sako šiuolaikinis kalbotyros mokslas (pragmatika, sociolingvistika, psicholingvistika), tačiau šiuokart pasitenkimsime apibendrintu priminimu, kad kalbos funkcionavimas šiuolaikinėse mobiliuose bendruomenėse neaiškintinas ir nematuotinas formaliaisiais abstrakčių, išgrynintų kalbos atmainų sistemų matais. Žmonės TAIP nekalba, „grynų“ kalbėtojų, kurie produkuotų „gryną“ sistemą, nėra, nes kalba veikia kaip pačių įvairiausių bruožų darinys, tie bruožai turi skirtingą socialinį krūvį ir yra pasitelkiami norimai socialinei tapatybei kurti. Nuo kalbėtojo komunikacinės ir sociolingvistinės kompetencijos priklauso, kaip gerai jis suvokia ir yra įvaldęs socialinės kalbos bruožų reikšmes. Kaip bus matyti toliau, lietuvių kalbos heterogeniškumą puikiai mato ir į savo bendrinės kalbos sampratą įtraukia ir patys kalbėtojai (taip pat plg. kitų kalbų studijas Davies, Langer 2006).

Na, o kaip oficialioji bendrinės kalbos ideologija vertina Vilniaus kalbą? Aplinkybės lietuvių bendrinės kalbos istorijoje susiklostė kitaip nei daugelyje kalbinių bendruomenių, kur bendrinės kalbos pagrindu tapo sostinės ar jos apylinkių kalba arba sostinės aukštuomenės sociolektas. Mūsų bendrinės kalbos morfologiniu ir fonetiniu pagrindu, priminsime, parinkta pietinė vakarų aukštaičių (kauniškių) patarmė (liaudiškai, suvalkiečių tarmė). Istoriskai žiūrint, Vilniaus kalba yra turėjusi šansų:

bendrinės kalbos istorikai spėja, kad pirmieji religiniai tekstai po Lietuvos krikšto rašyti būtent sostinės tarme, kad Vilniaus ir jo apylinkių tarmės pagrindu galėję būti rašomi kai kurie XVI–XVII a. raštai, Vilniaus tarmė buvusi viena iš trijų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje funkcionavusių lietuvių rašomosios kalbos atmainų pagrindas (Jablonskis 1973, Jonikas 1987, Zinkevičius 1987, Zinkevičius 1993). Tačiau ilgainiui sostinės kalba prarado bendrinės kalbos formavimo vaidmenį. Intensyviausiu bendrinės kalbos kūrimosi laikotarpiu Vilniuje lietuvių kalba praktiškai nevertota, gyventojai daugiausia kalbėjo lenkų ir jidiš kalbomis ir apskritai tuo metu sprendėsi paties Vilniaus klausimas².

Net ir pasikeitus situacijai – miesto statusui, dydžiui, kalbų vartojimo proporcijoms, Vilniaus klausimas normatyvinėje kalbotyroje nesvarstomas. Visų pirma, tai prieštarautų jau parinktam bendrinės kalbos pagrindui ir tradicijai bendrine kalba turėti tam reikalui *sunormintą* kalbos atmainą. Antra, miesto kalba kaip bendrinė lietuvių kalbotyroje yra sunkiai įsivaizduojamas dalykas. Literatūroje rašoma, kad miesto kalbą linkstama nuvertinti etnografiniu, nacionalistiniu purizmu pasižyminčiose bendruomenėse (Thomas 1991: 76); iki urbanizacijos sustiprėjimo miesto kalba galėjo būti laikoma neteisėta, nes neturinti istorijos kaip savarankiška kalba (Milroy 2001: 548). Vyraujantis miesto vaizdinys mūsų kultūroje tebėra veikiau svetimo, priešiško, nešvaraus ir keliančio pavojų grynai tautinei tapatybei, atsiremiančiai į grynos kalbos idėją³. Oficialiai Vilniaus kalba kotiruojama labai žemai; dėl lenkų, rusų kalbų ir įvairių tarmių bruožų vadinama užteršta puskalbe ar pustarme (žr., pavyzdžiui, Pupkis 2006). Požiūris į miestą, kaip atvirą ir kintamą moderniosios kultūros plėtos erdvę, įvairialypių kultūrinių kontaktų terpę ir natūraliai heterogenišką darinį, mūsų tradicijai nebūdingas, nors šiandieniniame kritiniame diskurse, suprantama, randasi. Taigi, remiantis įprastine bendrinės kalbos samprata, Vilnius, šiandien kitoks nei Czesławo Miłoszo laikų, bet ne mažiau kultūriškai ir kalbiškai įvairus, niekaip negali pretenduoti į bendrinės šnekamosios lietuvių kalbos formuotojo statusą.

Ir vis dėlto, nepriklausomai nuo vyraujančių ideologijų, bendrinės šnekamosios kalbos raidą valdo natūralūs kalbos raidos dėsniai. Iš kelių dešimtmečių normatyvinių tekstų girdėti vis tas pats nusiskundimas, kad tradiciškai bendrinei kalbai priskiriamose erdvėse (TV, radijuje, mokykloje), nekalbant apie „plačiausias visuomenės mases“, „tvirtų taisyklingos tarties įgūdžių“ kalbėtojai nedemonstruoja, idealiosios tarties, ypač balsių kokybės reikalavimų, nesilaiko, bendrinės lietuvių kalbos „standartiškumo koeficientas“ neauga (Vaitkevičiūtė 1967, Girdenis 1973, Zinkevičius 1994, Pupkis 1999) (daugiau apie bendrinės kalbos idealą ir jo vertinimus žr. Vaicekauskienė 2010). Mūsų

² 1897 m. ir 1909 m. surašymų duomenimis, apie 40 proc. Vilniaus gyventojų buvo žydai, apie 40 proc. lenkai, beveik 20 proc. rusai ir gudai, o lietuvių kalba tebuvo gimtoji apie porai procentų (žr. Truska 2010). Įdomus faktas palyginimui: šiandien Lietuvoje besikurianti lietuvių *gestų* bendrinė kalba remiasi kaip tik į Vilniaus gestų kalbos atmainos pagrindą, nes sostinėje yra sutelktas pagrindinis potencialas ir kompetencijos.

³ Plg. „Dabartinę bendrinės kalbos vartoseną vis labiau pradeda maitinti jau nebe tradiciškai suprantamų tarmių ar grožinės literatūros, o lengviausiai prieinama gatvės kalba“ (Miliūnaitė 2006 (12001): 25).

straipsnio problemai svarbu, kad literatūroje (tiesa, dažniau su nerimu) konstatuojamas nuo pokario augantis Vilniaus kalbos prestižas: vilniečių šnekamoji kalba esą darosi „reikšminga visai Lietuvai“ (Zinkevičius 1994: 168), Vilniaus miestiečių tarties variantas visuotinai plinta ir randasi sakinėje žiniasklaidoje (Pupkis 1999, 2006), paties Vilniaus jaunimas Vilniaus kalbą laiko normos centru (Grumadienė 1980).

Iš tiesų, socialiniai dėsniai, nuo kurių kalbos raida yra neatsiejama, veikia taip, kad aukštą statusą turinčių žmonių kalba laikoma prestižine ir tampa kalbiniu orientyru. Toks orientyras dažniausiai susiformuoja sostinėje. Lietuvos sostinės kalba, dėl istorinių aplinkybių netapusi bendrine, prestižinės šnekamosios kalbos potencialo taip pat negalėjo prarasti. Mūsų kalbinėje bendruomenėje ji turėtų turėti aukštą statusą, tik šiuo požiūriu yra per mažai iširta – kuriems kalbėtojams būdingi ir kokie jos bruožai turi prestižą šiandieninėje, autoritetais abejojančioje postmodernioje visuomenėje, kuriuos bruožus perima jaunimas, kol kas nežinome. Reikšmingų pastebėjimų esama Vilniaus krašto ir miesto gyventojų tekstų rinkinyje, fiksuojančiame 1988–1995 m. užrašytą senųjų vilniečių inteligentų kalbą (Vitkauskas, Grinaveckienė 1997). Tyrėjų nuomone, šią kalbą be jokių išlygų reikėtų pripažinti bendrine Vilniaus lietuvių kalba, savo struktūra, vartojimu, funkcijomis, stilių įvairove visiškai pritampančia prie bendrinės kalbos, nors ir turinčia tarminių ar slavų kalbų poveikio suformuotų tarties variantų.

Esama duomenų, kad eiliniai kalbėtojai visoje Lietuvoje bendrinę kalbą taip pat dažniausiai asocijuoja būtent su trijų didžiųjų miestų, pirmiausia, sostinės Vilniaus kalba (plg. Vaicekuskienė, Aliūkaitė 2011). Taigi, kai per įvairių ekspedicijų interviu bendrinė kalba apibūdinama kaip taisyklinga, švari, gramatiška, atliekanti svarbią nacionalinės komunikacijos funkciją, gali būti, kad informantai turi galvoje didžiųjų miestų kalbą. Standartui jie visų pirma priskiria tuos fonetinius bruožus, kurie neturi tarminio žymetumo. Bandomieji Vilniaus moksleivių tyrimai taip pat rodo, kad jaunimas (nors ir mokomas „lietuvių“, t. y. bendrinės, kalbos) tapatina Vilniaus kalbą su bendrine ir yra itin lojalus gimtajam miestui – laiko Vilniaus kalbą „visos Lietuvos“, gražiausia, geriausia, suprantamiausia ir taisyklingiausia kalba (daugiau žr. Kalinauskaitė 2011). Remiantis priimta, tradicine bendrinės kalbos samprata toks vaizdinys laikytinas *kvazistandartišku* (plg. Long 1996; Aliūkaitė 2009), tačiau taip iš esmės būtų atmesta prielaida, kad kalbinio kodo turinys priklauso nuo kalbos vartotojų nuostatų ir kad, keičiantis abstrahuotai bendrinės kalbos sampratai, kinta ir konkretūs kalbos bruožai, o pats vaizdinio kvazistandartiškumas yra svarbus to kitimo ženklas. Mūsų visuomenėje, kaip iš esmės bet kurioje kalbiškai standartizuotoje bendruomenėje, bendrinė kalba neabejotinai turi aukščiausią statusą. Tačiau tai, kad kalbėtojai laikosi kitokios bendrinės kalbos sampratos ir suteikia jai kitą turinį, mūsų akimis, bendrinės kalbos raidai yra lemiamas faktas.

Taigi straipsnyje keliama problema yra susijusi su galimu kitokiu, sociolingvistiniu, Vilniaus ir bendrinės kalbos santykių interpretavimu. Pagrindinis oficialiosios

bendrinės kalbos sampratos elementas – remiantis grynos sistemos kriterijumi nustatytas, kodifikuotas ir įstatymais užtikrinamas taisyklingumas – „Vilniaus klausimą“ išsprendžia vienareikšmiškai neigiamai. Tačiau kalbos raida rodo, kad tradicinis, suvalkiečių tarmės, bendrinės kalbos fonetinis ir akcentinis pagrindas iki šiol nėra išgalėjęs, o Vilniaus kalba lyg ir imasi bendrinei šnekamajai kalbai priskiriamos nacionalinės komunikacijos funkcijos, dėl viešosios erdvės demokratėjimo ateina į tradicines bendrinės kalbos erdves (žiniasklaidą) ir konkuruoja statusu (įgauna prestižą). Šie procesai turėtų būti susiję su pačių kalbėtojų bendrinės kalbos samprata. Taigi kaip ją argumentuoja ir kokią vietą Vilniaus kalbai kitų lietuvių kalbos atmainų hierarchijoje skiria patys vilniečiai?

1. VILNIEČIŲ NUOSTATŲ TYRIMO METODAS

Tyrimo empirinė medžiaga – metalingvistiniai Vilniuje gimusių vilniečių komentarai: Vilniaus kalbos bruožų, vaidmens ir santykio su kitomis lietuvių kalbos atmainomis vertinimai, gauti iš 2010 m. atliktų sociolingvistinių interviu⁴. Informantų atranka rėmėsi pažįstamojo pažįstamojo principu ir pagrindinis jos kriterijus buvo gimimo vieta – informantas turėjo būti ne *atvykęs* į Vilnių, bet *gimęs* Vilniuje lietuvis⁵. Taip pat stengtasi rasti kuo daugiau asmenų, kurie būtų antros ar trečios kartos vilniečiai, t. y. kurių abu ar bent vienas tėvas ir (arba) abu ar bent vienas senelis būtų gimę Vilniuje⁶. Parenkant informantus žiūrėta vienodo sociodemografinio pasiskirstymo pagal penkias amžiaus grupes, lytį, išsilavinimą ir socialinį statusą. Iš viso paimta interviu su 64 vilniečiais: 60 iš jų gimę Vilniuje, 4 (iš vyriausiųjų informantų grupių) negimę Vilniuje, bet gyvena čia ne mažiau kaip 45 metus ir 36 yra antros arba trečios kartos vilniečiai.

Informantų buvo prašoma atsakyti į tris išplėstinius klausimus. Klausimyne jie buvo suformuluoti taip:

1) Ar galėtumėte pasakyti, kokia kalba kalbama Vilniuje? Kuo Vilniaus kalba skiriasi nuo kituose Lietuvos miestuose gyvenančių žmonių kalbos?

⁴ Interviu sukaupti projekto „Kalba Vilnius: Vilniaus kalbos vaidmuo šiuolaikinėje Lietuvoje“, 2010, metu (vykdė Lietuvių kalbos institutas, rėmė Lietuvos mokslo tarybos nacionalinė mokslo programa „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“, vadovė Loreta Vaicekauskienė). Projekto tikslas buvo sukaupti sociofonetiniams ir akcentiniams tyrimams skirtą Vilniaus kalbos tekstyną ir bandomąjį Vilniaus jaunimo kalbos tekstyną. Šiame straipsnyje analizuojama Vilniaus kalbos tekstyno, kurį iš viso sudaro 45 val. pokalbių su 64 informantais, metalingvistinių komentarų dalis: klausimai apie Vilniaus kalbos vaidmenį. Apie visus informantus surinkta sociodemografinė informacija: informanto (ir jo tėvų) gimimo vieta, tautybė, išsilavinimas, užsiėmimas, amžius. Visi informantai yra davę raštišką sutikimą naudoti interviu medžiagą moksliniais tikslais.

⁵ Kilmės ir tautybės veiksnių stengtasi kontroliuoti dėl projekte keltų fonetinio ir akcentinio tyrimo tikslų. Iš 64 apklaustųjų 59 yra gimę abiejų tėvų lietuvių šeimose.

⁶ Už pagalbą ieškant informantų dėkojame Vilniaus ainių klubui.

Gal galite pasakyti, kokios ypatybės būdingos vilniečių kalbai? Kaip Jums atrodo, ar Kaune kalba kitaip nei Vilniuje?

2) Sakykite, Jūsų nuomone, televizijoje, radijuje kokia lietuvių kalbos atmaina vartojama?

Ar ir diktorių kalba panaši į Vilniaus?

3) Daug kas sako, kad Vilniaus kalba – tai nenorminė, nebendrinė kalba. Kokia Jūsų nuomonė?

O kaip vertintumėte savo paties kalbą? Kaip bendrinę ar kaip nebendrinę?

Pirmąją klausimų grupę norėta iširti, kuo vilniečiai grindžia savo bendrinės kalbos sampratą ir kokią jie mato Vilniaus kalbos vietą, taip pat pasiaiškinti vilniečių metalingvistinėje sąmonėje funkcionuojantį Vilniaus ir Kauno kalbos santykį. Bendrinės kalbos apibrėžimas informantams nebūdavo pateikiamas, apskritai vengta sufleruoti bet kokią kalbos atmainos apibūdinimą, nes norėta pažiūrėti, kokiomis kategorijomis ir kriterijais operuoja patys kalbėtojai. Antroji klausimų grupė skirta Vilniaus kalbos ir sakytinės žiniasklaidos, kaip tradicinio bendrinės kalbos domeno, santykiui. Aiškintasi, ar vilniečiai netapatina TV ir radijo kalbos su Vilniaus kalba, ar skiria ir kaip vertina norminę diktorių tartį. Trečiuoju klausimu tirtas preskriptyviosios ideologijos poveikis eilinių kalbėtojų nuostatomis ir dar kartą tikrintas per pirmuosius klausimus išsakytas požiūris.

Toliau pateikiami metalingvistinių vilniečių komentarų analizės rezultatai. Natūralu, kad visų informantų nuomonės visais klausimais nebuvo vienodos, tačiau vyraujančius bendrinės kalbos sampratos elementus ir pasikartojančias interpretacijas nebuvo sunku išskirti. Apibendrinimus stengiamasi kuo daugiau pagrįsti gyvomis informantų komentarų citatomis ir argumentais⁷.

2. VILNIEČIŲ BENDRINĖS KALBOS SAMPRATA IR VILNIAUS KALBOS VERTINIMAI

2.1. BENDRINĖ KALBA = SOSTINĖS KALBA

Iš karto galima pasakyti, kad daugumos apklaustųjų vilniečių požiūris į Vilniaus kalbą iš esmės nesiskiria nuo kitur Lietuvoje užrašytų vertinimų: apie istorinį bendrinės kalbos sukūrimo pagrindą praktiškai nežinoma ir Vilniaus kalbai skiriama aukščiausia vieta iš kitų lietuvių kalbos atmainų – ji laikoma jei ne idealiąja bendrine, tai artimiausia bendrinei kalbai. Suprantama, ne visi informantai operuoja būtent *bendrinės*

⁷ Informantų kalba beveik nekoreguota, iš esmės tik priartinta prie rašytinio stiliaus: kad būtų lengviau skaityti, sudėti skyrybos ženklai, išimti formuluojant mintį atsirandantys žodžių pakartojimai, minties šuoliai. Nebaigti žodžiai, kurių pabaigą galima numanyti iš konteksto, atkurti laužtiniuose skliaustuose. Dėl etikos sumetimų informantų minimos konkrečių asmenų pavardės užkoduotos N.

kalbos terminu, tačiau jų interpretacijos leidžia susidaryti vaizdą, kokia turėtų būti bendrinė kalba ir kaip tuos kriterijus atitinka Vilniaus kalba.

Be „bendrinės“ ar „literatūrinės“, vilniečiai Vilniaus kalbą įvardija kaip „bendriausią / pagrindinę Lietuvos“, „gramatinę“, „tikrąją lietuvių“, „pačią lietuviškiausią“, „valstybinę“ kalbą, kas iš esmės būtų tos pačios sąvokos liaudiški sinonimai, pabrėžiantys nacionalinio lygmens bendrumą – būtiną semą standartinei kalbos atmainai. Be to, Vilniaus kalbos centrinis statusas sustiprinamas papildomais vartotojų kiekiu, prestižo ir suprantamumo argumentais: ji yra „daugumos / dažniausia“, „populiariausia“, „visiems suprantama“ kalba.

Kaip ir bet kuri kita kalbinė bendruomenė, vilniečiai demonstruoja lojalumą gimtosios vietos tapatybei (ne vienam gimtoji vilniečių kalba dar ir gražiausia), bet kartu jų nuostatos atskleidžia tam tikrą sostinei būdingą lingvocentrizmą, plg.:

Man atrodo, išvis, normali kalba arba lietuviška – tai Vilniaus yra kalba [22, TVM studentas]⁸.

Vilnius yra vilnietišškai kalbama. O visur kitur kalbama kaimietišškai. [juokiasi] [28, spaustuovės darbuotojas].

Atrodo, šnekam, kaip ir priklausytų, o vat kai išgirsti kitas tarmes, tai tada ir juokinga [30, kariškis].

Ta lietuvių kalba sunorminta tai, kaip suprantu, pagal vilnietišką panašiausiai dialektą, tai taip ir gaunasi, kad mes panašiausiai link to standarto šnekam [25, filologė anglistė].

[...] visos tarmės ten tos – žemaičiai, aukštaičiai rytų ir visokie kitokie, tai jie suformuoti izoliacijos yra. Vilniaus tarmė tai jau suformuota integracijos. [...] Na, išgirdus vilnietį šnekant labai sunku jam pripaišyt kažkokią tarmę, jis beveik normiškai gal ir šneka. [...] į jį panašus tampa šiaulietis arba klaipeđietis, kai jau jis bando kalbėt normiškai. [...] Gal tai yra šiek tiek kažkoks prestižo reikalas, na, sakykim, kad jau tu nekalbi tuo Marijėmpolės akcentu [juokiasi] [34, mokslininkas fizikas].

Jeigu ir atvažiuo, tai bent ilgiau pagyvenę čia [Vilniuje] vis tiek ta bendrine kalba visi kalba [51, laboratorijos pagalbininkas].

Konkrečiau nusakyti, kokios ypatybės būdingos Vilniaus kalbai, eiliniams kalbos vartotojams būna gana sunku. Literatūroje teigiama, kad negebėjimas tiksliau apibūdinti savos kalbinės atmainos bruožų būdingas didesnę kalbinį pasitikėjimą turintiems, labiau užtikrintiems savo statusu kalbėtojams. Jei kalbėtojai įsitikinę, kad jų kalba yra tikrasis standartas, jie bus linkę nepastebėti nukrypimų nuo standartinio kodo ir taip išsaugoti savo, kaip bendrinės kalbos kalbėtojų, kalbinę tapatybę (žr. Niedzielski 2010: 262). Taigi matyti, kad istorinės aplinkybės vilniečių bendrinės kalbos sampratai didelės įtakos nedaro, bendrinės kalbos istorija arba nesiremiama, arba painiojama Vilniaus naudai, remiantis aiškia socialine logika: sostinė yra pagrindinis

⁸ Čia ir toliau cituojant informantą laužtiniuose skliaustuose nurodomas jo amžius ir užsiėmimas.

valstybės miestas, vadinasi, tokia (pagrindinė, bendra ir prestižiška) yra ir sostinės kalba. Būtent sostinėje sukonzentruotos valstybės valdymo įstaigos, o jose vartojama sostinės, t. y. valstybinė, kalba, plg.:

Man atrodo, daugiau vis tiek tose valstybinėse įstaigose dirba [Vilniuje] žmonės, daugiau ta tokia valstybine kalba kalba [58, buvęs skulptorius].

Būdama „daugumos“, Vilniaus kalba tampa suprantamiausia, būdama centrinė, ji yra orientyras ir „visų išmokstama“.

2.2. BENDRINĖ KALBA = NETARMIŠKA, NEUTRALI KALBA

Tapatindami sostinės kalbą su bendrine ir skirdami jai centrinį vaidmenį, vilniečiai operuoja keliais papildomais kriterijais. Kaip apskritai eiliniams kalbos vartotojams, bendrinės kalbos konceptas jiems visų pirma yra susijęs su *tarmiškumo* vs. *netarmiškumo* kategorijomis, t. y. su neutralumu, nežymėtumu tarmės bruožų atžvilgiu. Palyginti su kitais miestais, Vilniaus kalba, vilniečių manymu, netarmiškumo kriterijų atitinka geriausiai, plg.:

Ten šiauliečiai kokie trumpina ten kažka, galūnė. *Mėės iš Marijėmpolės* [pamėgdžioja suvalkietiška tartį]. [...] [O Vilniuj] tai bendrinė lietuvių kalba tokia yra [21, garso režisierius].

Pavyzdžiui, dzūkai ar suvalkai galūnes nukerpa. [...] Čia [Vilniuje] lyg tai pagrindinė ta Lietuvos kalba [22, suaugusiųjų mokyklos 11-okas].

Vilniaus kalbos tarminis neutralumas susiformavęs, teigiama, dėl įvairių tarmių sumišimo mieste; vienas kitas informantas minėjo ir Vilniaus krašto (aukštaičių dzūku) tarmės niveliaciją (supanašėjimą su bendrine kalba): dėl šių procesų nunyko ryškieji tarmės bruožai („Vilniuje reikėjo užmiršti savo tarmę“) ir Vilniaus kalba tapo nežymėta, plg.:

Kad jinai labai paprasta tikriausiai, nes nėra kažkokių subtilybių, nėra kažkokių balsių nukandimų, dar ko nors. Nu tokia mišinys visų tarmių kažkokių. [...] Gal, sakau, supaprastinta, nes vis dėlto tai yra tikriausiai bendrinė kalba visiškai [22, VU soc. darbo studentė].

Jinai nėra kažkokia tokia specifiška, nei ten, tarkim, aukštaitiška, nei ten kažkokia dzūkiška, vat to nėra. Tai yra plakinys galbūt visų kalbų, bet iš esmės jinai kažkokia kitokia [38, med. sesuo].

Kai kurių informantų nuomone, Vilniaus kalba yra neutrali tarmės atžvilgiu dar ir todėl, kad ji remiasi bendrine rašomąja („gramatiška“, „literatūrinė“, „švaria“) kalba⁹, plg.:

⁹ Apskritai matyti, kad terminą „literatūrinė kalba“ daugiau vartoja vyresnio amžiaus informantai; iš esmės jis laikytinas dabartinio „bendrinė kalba“ atitikmeniu.

Ji daugiau vartojama grožinė, vadinkim. Kituose miestuose gan stipriai tarmiuojama. [...] Vilniuje ta švari tokia lietuvių kalba daugiau [41, buhalterė].

[Vilniečiai] gal daugmaž jau daugiau literatūriškai ir gramatiškai šneka [58, bistro savininkas].

Man atrodo, kad mūsų kalbėjimas toks panašesnis į lietuvių, į literatūrinę kalbą [64, restoratorė].

Metalingvistiniuose vilniečių komentaruose aiškioje opozicijoje su Vilniumi kaip tarmiškai žymėti, vadinasi, ne bendrinės kalbos miestai dažniausiai atsiduria Šiauliai, Marijampolė, Panevėžys. Vienintelis miestas, kurį vertindami tyrimo informantai neoperuoja tarmiškumo kategorija, be Vilniaus, yra Kaunas, tačiau požiūris į Kauno kalbą ir jai skiriama vieta lietuvių kalbos atmainų hierarchijoje ganėtinai prieštaringi.

Apskritai vilniečių projekcija į Kauną mūsų tyrime yra ryški: Kaunui skirtų klausimų dažnai net neprireikdavo užduoti, nes informantai patys imdavo lyginti Vilnių su Kaunu. Atrodo, lyg Kaunas vilniečiams būtų reikalingas kaip veidrodis, leidžiantis apibrėžti ir sustiprinti Vilniaus tapatybę. Kaunui priskiriami tie bruožai, kurių vilniečiai nenori pripažinti sau ir kurie padeda pakelti savivertę: Kaunas išpuikęs ir uždaras, mes – paprasti ir atviri, Kaunas – nykus, Vilnius – gyvas, Kaunas – provincija, mes – didmiestis. Tas pat pasakytina ir apie kalbos vertinimus. Kauno kalba vilniečiams gali turėti gana aukštą statusą, bet gali būti ir perkelta į visai kitą vertinimo paradigimą kaip kitokia, neaiški, keista. Klaipėda, kuri kitur Lietuvoje atliekamuose tyrimuose, nors ir rečiau, bet taip pat atsiduria greta Vilniaus ir Kauno kaip bendrinę kalbą vartojantis miestas, vilniečių metalingvistiniuose komentaruose irgi retkarčiais minėta arba kaip žemaičiuojantis miestas, arba – remiantis atviro, šiuolaikiško miesto argumentu – kaip panašios, artimos Vilniaus kalbai miestas.

Kauno kalbos tinkamumas būti bendrine kalba tyrimo informantams labiausiai susijęs su jo, kaip lietuviškiausio, taigi ir grynos kalbos, miesto vaizdiniu. Pagal tapatumą bendrinei kalbai Kauno kalbą kai kurie vilniečiai įvertina taip pat aukštai ar net geriau kaip Vilniaus, plg.:

Nu, sako, kauniečiai turėtų lietuviškiausiai kalbėt pagal bendrinę. Nu, bet nežinau, nelabai man jaučiasi [skirtumas nuo Vilniaus] iš tikrųjų. Panevėžys – taip, Šiauliai – aišku jaučiasi, Marijampolė tai ten išvis kažkas kito. Bet Kaunas tai ne [25, inžinierius].

Jie, manau, dėl kalbos, tai jie tikri lietuvninkai. Ir jie mažiau jau rusiškai kalbėdavo negu Vilnius [36, biologė].

Kauniečių kalba, jeigu tai yra tikri kauniečiai, yra grynesnė. Čia [Vilniuje] vis tiek ta tautų maišatis buvo, senesni žmonės vis tiek vis dar vartoja [50, inžinierius].

Tačiau nemažai apklaustųjų vilniečių, priešingai, Kauno kalbos vis dėlto neskiria

prie bendrinės, nes, jų manymu, nors ir neturėdama tarminio žymėtumo, kauniečių kalba, palyginti su Vilniaus, turi keistą, nenusakomą intonaciją („negražiai skamba“) arba slavišką („Šančių“, „poniūčių“) akcentą, taigi nėra neutrali, plg.:

Kaune aš daugiau girdžiu tokių lenkiškų, kažkokių sulenkintų žodžių, nors lenkai buvo ne Kaune [64, restauratorė].

Daleiskim, kai čia kauniečiai sako, kad čionai jau Kaunas ta Lietuvos širdis ir kad jie šneka taisyklingai, tai, atsiprašant, pas juos daug tokių žodžių, kur tikrai jie ne lietuviškai, pavyzdžiui, mes sakom „Sebo“ bankas, jie sako „Səbo“. „Majonəzas“ sako kažkodėl tai. [...] tas ə kaip iš rusizmo eina, iš rusų [46, manikiūrininkė].

Apskritai vilniečių metalingvistiniai komentarai Kauno kalbos atžvilgiu neretai formuluojami prisimenant kokį konkretų pažinotą žmogų ir naudojant neigiamos socialinės tapatybės (t. y. nekalbinius) kriterijus: kauniečiai „vaizduoja“, nori išsiskirti, yra poniški, pasipūtę, plg.:

Nu jie vat kažkaip biškį kitaip šneka, nu tokie atrodo biškį dar šustresniau tokie, daugiau gal forsą primena [23, šilumininkas].

Gal Vilniuje daugiau atviriau bendraujama, tai ta ir kalba paprastesnė, o Kaune, tai aš nežinau. Jie tokie biškį pasipūtę yra [41, buhalterė].

Pas juos yra kažkoks kalbos netgi ne braižas, o kažkoks kaip šaržas, kaip cinkelis. Vat jie, vat jie, vat jie – kauniečiai [46, taksistas].

Aš tai tik vieną dalyką esu pastebėjus, kai atvažiavo iš Kauno jau Lietuvos kariuomenė ir pas senelį pradėjo eit visokie iš Kauno svečiai. Tai aš, atsimenu, Vilniaus komendantas buvo pulkininkas N ir jo žmona buvo tokia stora, reiškia, tai ji mėgdavo sakyt „mes iš Kaaauno“. Va tai man labai kažkaip rėždavo ausį. „Mes iš Kaaauno“, galvoju, ale ko ji taip bjauriai kalba [76, architektė].

Taigi vilniečių lingvocentristinis noras matyti Vilniaus kalbą bendrine be konkurentų (plg. bendrinė kalba = sostinės kalba) kartkartėmis pasireiškia ir gana ryškiai neigiamu kauniečių bei jų kalbos stereotipizavimu. Kaip bus matyti toliau, paties Vilniaus kalbos specifiniam akcentui ir kitakalbiamis intarpams tyrimo informantai daro daugiau išlygų.

2.3. BENDRINĖ KALBA = TAISYKLINGA, NES NETARMIŠKA KALBA

Griežtai standartizuojamoje Lietuvos kalbinėje bendruomenėje, kur labiausiai pabrėžiamas oficialiosios bendrinės kalbos sampratos elementas yra *taisyklingumas*, neturėtų stebinti, kad eiliniai kalbėtojai vertindami savo kalbą taip pat naudoja taisyklingumo kriterijų ir traktuoja jį kaip tapatų su bendrine kalba *per se*. Ideologinė ir hierarchinė *bendrinės = taisyklingos* kalbos samprata yra įprasta, visuotinai žinoma ir įsitvirtinusi normatyviniame diskurse, taigi natūralu, kad informantai

pakartoja ją savo metalingvistiniuose komentaruose. Kitaip tariant, yra visiškai logiška kalbos vartotojui laikant Vilniaus (o ne vakarų aukštaičių kauniškių pietinių patarmių pagrindu suformuotą) kalbą bendrine, ją pavadinti ir taisyklinga, „švaria“.

Vis dėlto pažymėtina, kad vilniečiai bendrinės kalbos taisyklingumą dažniausiai pagrindžia ne kodifikuojamų bendrinės kalbos normų egzistavimu, o jau minėta tarmiškumo kategorija ir šitaip nukrypsta nuo norminiam diskursui įprastos taisyklingos bendrinės kalbos sampratos. Plg.:

Nežinau, aš tai galvoju, kad būtent Vilniuje kalba taisyklingiausiai palygint su kitais, nu ten tos tarmės visokios. [...] aš skaitau, kad Vilniuje tai švariausiai šneka. [...] vilnietį iškart atskirsi pagal kalbą, nes sakau, nėra jokių kažkokių išskirtinių, kad ten o, ar tenai trumpinti, ar jeigu trumpa, tai itin trumpa jau ta balsė, nėra tokio [46, manikiūrininkė].

Vilniaus kalba, tų tikrųjų vilniečių, kurie čia gyvena visą laiką, tai jinai turbūt yra taisyklingiausia ir apskritai gretimiausia arba artimiausia bendrinei tai kalbai. Aš taip įsivaizduoju turėtų būt, nes vis tiek jinai bendrinė kalba. O kituose miesteliuose, be abejo, tarmiškai šnekama daugiausia [19, TSPMI studentas].

Nu, Vilniuj gal kalba, taip sakant, taisyklingiausiai. Ten kokioj Klaipėdoj žemaičiuoja daugiau, Alytuj ten vėl daugiau savo tarmę, Marijampolėj suvalkiečiai irgi savo truputį akcento įneša, o Vilniuj daugiau jau taip taisyklingesne kalba šneka [62, inžinierius elektrikas].

Nu, manau, kad švari tokia kalba. Švaresnė negu kitur. Be tų visokių netaisyklingų, mano manymu, kaip ten, tarkim dzūkų ar kokių nors žemaičių ten tos galūnės arba nukirstos, arba ten kokios pratęstos balsės, tai va tuo, manau, skiriasi, kad vilniečių tokia kalba taisyklinga [22, TVM studentas].

Minėta vilniečių taisyklingumo sąvokos interpretacija *netarmiška* = *taisyklinga* iš tiesų nestebina, nes taip vertinti būdinga daugeliui eilinių kalbos vartotojų, taip pat ir tarmės kalbėtojams (plg. Vaicekauskienė, Aliūkaitė 2011).

2.4. BENDRINĖ KALBA = NEBŪTINAI NORMINĖ, NES GYVA IR STILISTIŠKAI SUSISKAIDŽIUSI KALBA

Vis dėlto nėra taip, kad vilniečiai visiškai nežinotų normatyvinės taisyklingumo sąvokos reikšmės *taisyklinga* = *sunorminta*, *kodifikuota*. Preskriptyviose kalbinėse bendruomenėse kalbos norminimo nuostatos ir taisymai (iš mokyklos, žiniasklaidos, Lietuvoje taip pat ir iš kalbos kultūros ar specialybės kalbos dalykų studijų programose) nebūna visiškai nežinomi ir daro įtaką eilinių kalbėtojų vertinimams ir kalbos variantų stigmatizavimui (plg. Fishman 2006, Davies, Langer 2006, Niedzielski 2010). Vienas kitas informantas per interviu minėjo, kad vilniečiai kalbėdami darantys vadinamųjų didžiųjų kalbos klaidų, kirčiuojantys ne taip, kaip reikalaujama, kad jų tartis turinti nuo normų nukrypstančių bruožų, tačiau netgi toks

normatyvinis sąmoningumas apskritai aukšto Vilniaus kalbos statuso dažniausiai nekeitė¹⁰, plg.:

Mus tai mokytoja amžinai taisydavo, kai sakydavom *Letuva*, nes taip natūraliai skamba. [...] Ai, nesutvarkysi niekad to taisyklingumo, jis visada toksai bus, nes čia visi gyvi žmonės šneka [21, VDA studentė].

Aš kai negirdėdavau, kaip reikia, net nesvarstydavau, ar aš gerai kalbu, ar blogai. Tai galvojau, kad visai taip ir normaliai, bet va kai man visas pastabas [universitete] susakė N, tai jisai iškart pasakė, kad labai girdisi ta vilnietiška tarmė. Pasakė, kad čia yra beviltiškai, nes jūs nesakot o, o sakot tas tokias pusiau atviras visas balses, žodžiu, blogai [46, lituanistė bibliotekininkė].

Aišku, jis [vilnietis] darys krūvas klaidų, todėl, kad ta mūsų kalba tokia labai cerberinė, ypač jos prižiūrėtojai yra baisūs cerberiai. Pataikyt pakalbėt, kad lietuvis mokėtų lietuviškai, turbūt kalbos komisija niekaip nepripažins. Taip vis tiek vat atsisėda žmogus, kalba ir jis ten šimtu procentų lietuvis iki dešimtos kartos, tai [...] jau ten tokių standartinių turbūt ir didžiųjų klaidų pridarys, bet iš principo ta kalba gana artima, pagal tartį bent jau, bendrinei kalbai [34, mokslininkas, fizikas].

Aš skaitau, kad dauguma kalba tvarkingai, taisyklingai. Tenais gal pasiklydom mes tuose kirčiuose nuo kalbininkų dabar, kas penkmetį vis kaitaliojam tai ten, tai ten. O šiaip viskas tvarkoj [46, taksistas].

Normatyviai suprantamas *nenormiškumas*, *netaisyklingumas* (prasilenkimas su kodifikuota bendrinės kalbos norma) paprastai neišjudina informantų Vilniaus kalbai apskritai suteikiamo bendrinės kalbos statuso, nes kitos bendrinės kalbos jie dažnai ir neįsivaizduoja. Priešingai, grynai norminė kalba informantams, kurie yra girdėję apie lietuvių kalbos norminimo politiką, atrodo nesuderinama su įvairialype ir gyva didmiesčio aplinka, apskritai su kalbos gyvybe ir raida. Kalbos vertinimą pagal kodifikuotas normas kai kurie informantai vertino itin kritiškai ir griežto norminimo – kaip bendrinės kalbos funkcionavimo sąlygos – idėją iš viso buvo linkę atmesti, plg.:

Norma tai yra kažkas kaip jeigu tu vairuoji taip, kaip tu vairuoji, ir tu vairuoji grynai pagal kelių eismo taisykles. Tikrai mažai tokių žmonių tu rasi, kurie visą laiką viską daro taip, kaip toj knygoj parašyta. Nu taip ir čia. Mes kalbam šiek tiek kitaip: atsižvelgiant į situaciją, į pomėgius, įpročius, su kuo kalbiesi, kas, kaip aplinkoj darosi [40, NVO projektų vadovas].

Gyvos kalbos negali būti nei norminės, nei bendrinės [48, meno istorikas].

Jeigu mes paimsim kaip pavyzdį tą suvalkiečių kalbą, skaitosi gi, kad jie ten čiot ne teisingiausiai šneka. Bet mes ne blogiau šnekam, jeigu jau taip. [...] Mano laikais buvo tas N, tai jis vis žodžius reguliuodavo. [...] Sakau: ne jau, tai, kas atlaiko, atlaiko. Laikas patikrins tuos visus reguliavimus [50, siuvėja].

¹⁰ Įdomu, kad normatyviniame diskurse nuolat minimos kai kurios vilniečių tarties „ydos“, pirminių mikrosociolingvistinių tyrimų duomenimis, iš tiesų yra gerokai retesnis reiškinys (žr. Čičirkaitė, Vaicekauskienė 2011).

Aišku, aš žinau, kad yra žmonių, kurie normuoja, bet vis tiek gi žmonės kalba taip, kaip žmonės kalba ir kaip susiklosto per kartų kartas. Ir kažkaip įtaką daro kitos kalbos, kitos tautos, visada taip yra [64, restauratorė].

Taigi vilniečiams Vilniaus kalba gali būti netaisyklinga preskriptyviųjų normų atžvilgiu, tačiau nuo to bendrinės kalbos konceptas nesikeičia – atitinkama svarbiausią priskyrimo bendrinei kalbai kriterijų (būdama tarmiškai neutrali), Vilniaus kalba vis tiek laikoma bendrine (nebent pavadinama „netaisyklinga bendrine“, „pusiau literatūrine“), nes realią vartoseną vilniečiai mato gyvą ir variantišką.

Be fonetinių, akcentinių ar sintaksės ypatybių, informantai labiausiai pabrėžė visų kalbėtojų paprastai pastebimus leksikos bruožus – skolinius, žargoną. Beveik sutartinai teigta, kad Vilniaus kalbai istoriškai ir dėl nelietuvių tautybės miestiečių būdingi lenkų, rusų kalbų skoliniai ir intarpai ir kad šiuo atžvilgiu ji labiausiai skiriasi nuo kitų Lietuvos miestų. Vis dėlto ir ši Vilniaus kalbos ypatybė bei pagrindinis „netaisyklingumas“ (plg. minėtus aukštus grynos Kauno kalbos vertinimus) informantų nuostatų apie Vilniaus kalbą, kaip bendrinę, iš esmės nekeitė: dažniausiai tai tiesiog konstatuota kaip gyvos kalbos faktas, tam tikras stilius, ypatingas kalbos prieskonis, plg.:

Vilniečiai, iš tikrųjų, tai jie kalba labai sodriai ir jie, bent jau senieji vilniečiai, visi daug naudoja rusiškų ar lenkiškų patarlių, priežodžių. Nebūtinai žodžių, bet kažką tai pasakyt, kažką, palyginimą kokį įmesti ar kažką [39, hidrogeologas].

Mes, aišku, turėjom rusicizmo, nes rusų kalba aplinkui. Tėvai mėgo įterpt lenkiškus žodžius, nu ir mes mėgstam įterpt kokį kaip, sakysim, kiti gal kokį anglišką ar prancūzišką, tiesiog kad mes mokam. Ir atrodo, kad tik ta kalba tik taip gali pasakyt, ane? Taip būna. Tai mes turim tokių įvairių posakių ir mes juos vartojam, bet taip tai stengiamės literatūriškai, taisyklingai kalbėti [70, muzikologė].

Iš interviu matyti, kad vilniečiai pastebi Vilniaus kalbos variantiškumą, pirmiausia, leksinį, bet ir kitų kalbos lygmenų, kuris atsiranda dėl didmiesčiui būdingo socialinio susisluoksniavimo, jie skiria žemąjį ir neutralųjį stilių, kultūringą („taisyklingą“, „literatūrišką“) ir nekultūringą kalbėjimą, tačiau šis Vilniaus sociolingvistinis margumas nėra lemiamas pakeisti Vilniaus kalbos vaidmeniui apskritai – kalbėtojas tiesiog turi jausti ir kontroliuoti savo kalbėjimo stilių atsivėlgiant į situaciją. Plg.:

Ne, čia jau vis tiek yra bendrinė kalba. Žargonas yra, taip, bet vis tiek bendrinė yra. Taip, normaliai vartojame bendrinę lietuvių kalbą [36, kokybės vadovė].

O kas yra norminė kalba? Aš skaitau, kad yra ta taisyklinga kalba, kur nevartojami ten tie visi žargonai, svetimybės, o kaip tu juos tari, nu tai čia jau tavo reikalas [23, šilumininkas].

Visi gražiai ir šneka, be keiksmažodžių, jeigu kalbant vien grynai Vilniaus ta lietuviška kalba, tai visai gražu [18, vakarinės mokyklos moksleivė].

Vilnius, skaitosi, kad tokia literatūrine kalba šneka, tik, aišku, kirčiavimas ir kai kurie slavizmai. [...] Visi su aukštuoju, visi gudurūs, visi literatūriškai šneka [53, chemikas].

Galima sakyti, kad vilniečiai mato gimtąjį miestą kaip terpę, susidedančią iš įvairiausių socialinių grupių, įvairios kilmės, užsiėmimo kalbėtojų, atliekančių įvairius socialinius vaidmenis ir siejamų savitų socialinių tinklų. Vilniaus kalba jiems yra neutrali tarmės požiūriu, bet iš prigimties gyvas įvairių kalbos atmainų ir kalbų mišinys. Toks, kuris prieš keletą dešimtmečių buvo kitoks ir šiandien tebekinta, nes jį formuoja patys kalbėtojai. Viso šio mišrumo ir hibridiškumo vilniečiai nelaiko yda, kaip įprasta normatyviniam diskursui, bet priima kaip dabartiniam laikmečiui įprastą realybę.

2.5. BENDRINĖ KALBA = RADIJO IR TELEVIZIJOS KALBA = VILNIAUS KALBA

Lygiai taip, kaip nedaromas skirtumas tarp bendrinės ir Vilniaus kalbos, daugumos apklaustųjų vilniečių nedaromas skirtumas tarp sakininės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos. Pirmuoju atveju vilniečių nuostatos neatitinka „tikrovės“ ideologiniu požiūriu, t. y. Vilniaus kalba, dėl savo prestižo turinti potencialą tapti bendrine kalba, o galbūt jau šiandien pretenduojanti į šį statusą, nėra ta kodifikuota šnekamoji kalba, kuriai bendrinės kalbos statusas buvo suteiktas istoriškai ir kuri yra propaguojama ir proteguojama kalbos normintojų bei teisinių dokumentų. O štai antruoju atveju vilniečių nuostatos iš dalies atitinka žiniasklaidos raidos poslinkius ir atspindi tikrovę – televizijoje ir radijuje, ypač pramoginėse laidose, vartojama kalba iš tiesų turi tų pačių kaip Vilniaus kalbos bruožų.

Vilniečių metalingvistiniai komentarai atskleidžia dvejopą Vilniaus kalbos santykį su sakininės žiniasklaidos kalba. Vieni informantai Vilniaus kalbą vertina lingvo-centriškai, kaip žiniasklaidos orientyrą. Jie teigia, kad visai Lietuvai transliuojančios televizijos ir radijo žurnalistai kalba vilnietišškai, nes mokslus žurnalistai paprastai esą būna baigę sostinėje, todėl išmoksta kalbėti tarmės atžvilgiu neutralia Vilniaus kalba, kuri kartu yra ir bendrinė kalba. Plg.:

Ta paprasta vilniečių kalba gal tuose pagrindiniuose kanaluose lietuviškuose. Tai tokia kalba, kokia ir Vilniuj, man atrodo, šneka gal. Bent jau stengiasi [22, TVM studentas].

Šiaip žurnalistai kalba taisyklingai, Vilniaus kalba [19, VPU studentė].

Žinių vedėjus paklausai, tai tvarkingai, gražiai kalba, kalba kaip Vilniuj [46, taksistas].

Ta pati, kaip mokina mokyklose, ta pati, kaip ir mes Vilniuj šnekam, tai ta pati turbūt naudojama, aš taip įsivaizduoju [televizijoje ir radijuje] [30, kariškis].

[TV ir radijuje] ten ta bendrinė turėtų būt. [...] Aš ta pačia kalba šneku, tai gal ten vilnietiška, net nežinau [25, inžinierius].

O štai kitų informantų samprotavimuose labiau buvo justi pačių vilniečių orientacijos į tradicinę bendrinės kalbos erdvę – sakinę žiniasklaidą – akcentas ir noras pakelti Vilniaus kalbos statusą, plg.:

Dabar galvoju, ką pasakytų kokia nors ten kalbos komisarė su brauningu. Turbūt ji sakytų, ką jūs čia nesąmonės šnekat, labai blogai šneka tie visi vilniečiai tikri. [...] Bet, na, nežinau. Aš manau, kad panaši į radijo kalbą yra Vilniaus kalba [34, mokslininkas fizikas].

[O Vilniuj] tai bendrinė lietuvių kalba tokia yra, tai ja ir kalbama – tas, ką mes girdim per radiją, televizorių [21, garso režisierius].

Lietuvių kalbos norminimo politiką geriau išmanantys informantai darė šioji tokį skirtumą tarp Vilniaus ir žiniasklaidos kalbos, tačiau vis tiek laikė ją iš esmės vilnietiška, tik su tam tikru rašytinio ar parengto stiliaus arba sunorminimo skirtumu („sukultūrinta Vilniaus kalba“).

Didžiausią skirtumą apklaustieji vilniečiai įžvelgė tarp žurnalistų ir televizijos diktorių kalbos. Diktorių kalba, iš tiesų būdama gerokai artimesnė kodifikuotai bendrinės kalbos tarčiai ir atitinkanti nustatytas kirčio vietas, balsių ilgumo, įtemptumo ir kitas normas, kai kuriems informantams atrodė keista, neaiškios kilmės, o kai kurie čia įžvelgė norminimo poveikį ir vertino jį (a) teigiamai, nes diktorių kalba raiškesnė, „taisyklingesnė“, gramatiškesnė arba – dažniau – (b) neigiamai, nes kalba tampa negyva, dirbtinė, kaip „robotų“, plg.:

(a) Tai yra, aš manau, daugiau klasikinė ta lietuvių kalba, kuri turėtų būt mummyse visuose. Tas tarimas, tarkim. [...] Diktorius apskritai visas balses, priebalses taria pakankamai raiškiai. Mes savo kalboj nesukam sau galvos [38, medicinos sesuo].

(b) Man tai televizijos kalba yra tokia iš dalies, aišku, momentais taip, ta pati [kaip Vilniaus]. Bet jinai truputėlį negyva yra kalba. [...] Čia priklausau, koks vedėjas. Vieni, matosi, stengiasi kalbėti truputėlį, bent kiek jiems leidžia komisijos, gyviau. O diktoriai tai, aišku, jau tai yra darbas. Jie atitempia visą tą kirčiavimą. Kursus turbūt lanko kas mėnesį [juokiasi] [39, hidrogeologas].

Diktorių tai tokia gal pastatyta kalba yra labiau. Nu jie bent jau stengiasi gal daugiau taisyklingai kalbėt. [...] Jinai man tokia kaip netikra ta kalba [52, odontologė].

Nežinau, man atrodo, kad šitie, tai jie yra susigadinę savo tarimą su išmoktais, žinai. [...] Čia yra atskiras žanras tų tokių diktorių šneka. [...] Taip išmokt kalbėt, reiškia mažai laisvės, mažai spontaniškumo, mažai natūralumo, ta tokia kalba, kuri yra suvaržyta ir su įtampom [40, NVO projektų vadovas].

Man atrodo, kad vis dėlto, jie jau labai sunorminta kalba kalba. Jie tiesiog tikriausiai repetuoja ir dirba su kalbininkais, nes nu jinai iki tiek taisyklinga ir švari, kad jinai net negyvai skamba man [55, psichologė].

Vilniečių nuostatų žiniasklaidos kalbos atžvilgiu analizė išryškino du svarbius aspektus. Pirma, dauguma apklaustųjų vilniečių iš esmės nemato skirtumo tarp

radijuje ir televizijoje vartojamos kalbos ir sostinės kalbos, nebent pabrėžia, kad ji – kitaip nei kasdienio stiliaus kalba – yra parengta, tvarkingesnės gramatinės raiškos ir neutraleresnio, viešojo stiliaus. Antra, pavyzdinę norminę tartį linkstama vertinti pagal dirbtinumo, nenatūralumo stereotipą. Manytina, kad tokie vertinimai gali būti reikšmingas intersubjektyvusis veiksnys, palaikantis ir skatinantis prasidėjusius žiniasklaidos kalbos paprastėjimo procesus ir galbūt jos vilnietišėjimo polinkį. Įdomu, kad čia aptarti vilniečių metalingvistiniai komentarai stebėtinai panašūs į pačių TV ir radijo žurnalistų (plg. Vaicekauskienė 2011).

IŠVADOS

Vilniečių metalingvistinių komentarų tyrimas parodė, kad, nepaisant neigiamo oficialaus požiūrio į Vilniaus miesto kalbą, vilniečiai yra lojalūs gimtajam miestui ir netgi kiek lingvocentriški. Vilniečių komentarai apie Vilniaus kalbos statusą nesiskiria nuo kitur Lietuvoje užrašytų vertinimų: Vilniaus kalba daugelio laikoma jei ne bendrine, tai artimiausia bendrinei kalbai, jai priskiriama aukščiausia vieta lietuvių kalbos atmainų hierarchijoje.

Laikytis tokių nuostatų vilniečiams leidžia kitaip interpretuojama bendrinės kalbos samprata. Oficialioji samprata atsiremia į tradicijos išlaikymo principą ir bendrinės kalbos raidos reguliavimą norminant vartoseną gryno ir taisyklingo idealo link. Tuo tarpu pačių kalbėtojų vilniečių bendrinės kalbos samprata yra ne tiek struktūrinė, kiek funkcinė ir socialinė: bendrinė kalba siejama visų pirma su sostinės (kartais dar ir Kauno ar Klaipėdos) kalba, o pagrindinis prieskyros kriterijus, be paties miesto centrinio statuso, yra nežymėtumas tarmės atžvilgiu, kurį sostinės kalba, informantų manymu, Lietuvos kalbinėje bendruomenėje atitinka geriausiai. Taisyklingumo kriterijus taip pat įtraukiamas į eilinių kalbėtojų bendrinės kalbos sampratą, nes jos formavimasi visada veikia preskriptyvios oficialiosios ideologijos, tačiau taisyklingumo interpretacija yra kiek kitokia. Vilniečiams taisyklinga kalba visų pirma vėl yra ta, kuri netarmiška (taip sustiprinamas tarminio nežymėtumo kriterijus), ir ta, kuri be skolinių ir žargono (fonetinės ypatybės sąmoningai reflektuojamos itin retai, dažniausiai kaip preskriptyvių pastabų pasekmė). Be to, antruoju atveju taisyklingumo kriterijui vilniečiai daro nemažų išlygų. Savo bendrinės kalbos sampratoje jie atiduoda pirmenybę kalbos gyvumo ir stilių įvairovės kriterijui ir taip išsaugo bendrinės kalbos kalbėtojų tapatybę: bendrinė kalba nebūtinai turi būti norminė (sunorminta ir taisyklinga), nes ji iš prigimties yra kalbėtojų kuriamas, gyvas ir kintantis įvairių kalbos atmainų ir kalbų mišinys. Priešingai nei oficialioji samprata, kuriai būdingas variantiškumo redukcijos siekis, vilniečių bendrinės kalbos samprata šiuo požiūriu tampa artima sociolingvistiniam kalbos vaizdiniui, kalbai kaip įvairių kalbos atmainų ir stilių abstrakcijai, o ne vienos jos dalies idealizacijai.

Bendrinės kalbos statusui lemiamą vartosenos erdvė – funkcionavimas žiniasklaidoje, be kurio šnekamoji bendrinė kalba neįsivaizduojama, vilniečių bendrinės kalbos sampratoje išlaikoma visiškai sistemingai: apklaustųjų informantų nuomone, radijo ir televizijos kalba yra ta pati ar panaši kaip Vilniaus kalba.

Taigi vyraujančios apklaustųjų vilniečių nuostatos patvirtina aukštą Vilniaus, kaip sostinės kalbos, prestižą. Jeigu priimsime teorinę sociolingvistikos prielaidą, kad kalbos vartoseną priklauso nuo kalbėtojų pasitikėjimo ir kad teigiamos nuostatos (paslėptasis savojo kalbinio kodo prestižas) ilgainiui lemia kalbos raidos poslinkius, tai netgi ideologiškai lengvai atremiamas kaip kvazistandartiškas ir klaidingas vilniečių įsitikinimas, kad bendrinė kalba yra Vilniaus kalba, gali lemti realią Vilniaus kalbos ir konservatyviojo standarto bruožų konkurenciją.

Tokie, kaip šiame straipsnyje pristatytas, eilinių kalbėtojų metalingvistinių komentarų tyrimai suteikia reikšmingos informacijos apie bendrinės kalbos variantiškumo šaltinius ir priežastis ir gali papildyti sociolingvistinius miestų kalbos vartosenos stebėjimų duomenis. Eilinių kalbėtojų bendrinės kalbos sampratos ne tik veikia pačią kalbinę elgseną, bet neabejotinai užima nemažą vietą viešojo diskurso erdvėje, taigi gali / turėtų veikti lietuvių kalbos ideologijų kūrimosi procesus ir ribas, laiko dimensijoje iki šiol orientuotas į praeitį, o socialinėje – į valstietį. Kritinė sociolingvistika, kuriai normatyvinės ideologijos ir kalbos planavimas yra tyrimo objektas, kaip tik leidžia vertinti bendrinės kalbos konstrukta atsiremiant į šiuolaikines kalbotyros teorijas, t. y. ne kaip statišką istorinę duotybę, bet kaip atvirą ir kintamą dydį, kurio turinys ir tęstinumas priklauso nuo visuomenės raidos ir kalbėtojų veiklos. Kaip parodė mūsų tyrimas, kalbos vartotojams iš esmės nesvarbu kalbos atmainų įvardijimai, tačiau lemiamos yra jų socialinės reikšmės, jų teikiami semiotiniai ištekliai. Šiuo požiūriu, metalingvistines kalbėtojų nuostatas reikėtų vertinti kaip „teisėtų dabarties dalyvių“ (kalbos kūrėjų) „teisėtas dabarties interpretacijas“ (plg. Heller 2010: 278), skatinančias iš naujo svarstyti norminės, bendrinės ir didmiesčių kalbos sampratas.

Loreta Vaicekauskienė, Ramunė Čičirkaitė

THE QUESTION OF VILNIUS IN THE CONCEPT OF STANDARD LITHUANIAN:
A STUDY OF THE METALINGUISTIC COMMENTARIES OF VILNIUS SPEAKERS

Summary

The paper focuses on two concepts of standard language (SL) – the dominant official one and that of ordinary speakers – and raises the issue of whether the speech prevalent in the capital city of Vilnius could be seen as forming modern spoken Lithuanian. Unlike the other speech communities where the SL developed from the way people spoke in the capital city, the Lithuanian SL is based on the morphology and phonetics of the southern sub-dialect of West Highland. At the time of the formation of the SL at the end of the 19th and beginning of the 20th c., Lithuanian was practically not used in Vilnius. Polish and Yiddish were the languages spoken; and in general the question of

whom the Vilnius city itself “belonged” to (the notorious “Vilnius Question”) was not solved in favour of the Lithuanian state. Today the situation with Vilnius is completely different: Vilnius is a multilingual city, but Lithuanian is dominant. The language of Vilnius is regarded as the SL by many dialect speakers and the features of it are spreading in the broadcast media. Nevertheless the normative ideology still rules out the possibility that the language spoken by most inhabitants of Vilnius could be viewed as a standard variety. The core element of the official concept of the SL is a correctness and purity that must be regulated and enforced by law. Vilniusian speech is downgraded in the official ideological discourse and due to Polish, Russian, and dialectal interference is held to be a polluted semilanguage.

The research was based on 64 interviews, conducted in 2010, with Vilnius-born speakers of different age and social status. The metalinguistic commentaries revealed that in spite of the official ideology the Vilniusian language is scored highest among other varieties of Lithuanian. The citizens of Vilnius base their attitudes on a different concept of SL than the prescriptive one. For them the SL is first of all tied to the language of the capital, and the main criterion of assignment of it to the SL is unmarkedness with respect to dialectal features. Correctness is also included in the concept of the SL but for ordinary Vilniusians correct language means not the codified pronunciation and grammar but no dialectal features. In addition, the informants claimed that the prescriptive requirement of correctness often clashed with the liveliness and stylistic variation that are important for their understanding of the language. Their attitudes towards the language of broadcasting turned out to be fully consistent with the general evaluations: as the Vilnius language was assigned the status of the SL, the language of broadcasting was naturally interpreted as the same or very similar to the Vilnius language.

Thus the dominant attitudes of the interviewed citizens of Vilnius confirm the high status of the Vilnius language as the language of the capital. If we accept the theoretical presumption that the use of language depends on the linguistic self-confidence of speakers and that positive covert evaluations may eventually influence linguistic development, then the belief (even ideologically rejected as wrong and quasi-standard) that the speech of Vilnius *is* the SL may lead to an actual competition between the Vilnius language and the conservative SL.

LITERATŪRA

- Agha, Asif, 2007: *Language and Social Relations*. Cambridge: CUP.
- Aliūkaitė, Daiva, 2009: Bendrinės kalbos vaizdinių tikslumas: kvazistandarto problema, in: *Respectus Philologicus* 16 (21)A, 160–187.
- Davies, Winifred V., Langer, Niels, 2006: *The Making of Bad Language. Lay Linguistic Stigmatisations in German: Past and Present*. Peter Lang.
- Donskis, Leonidas, 1997: *Tarp Karlaivio ir Klaipėdos: visuomenės ir kultūros kritikos etiudai*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
- Čičirkaitė, Ramunė, Vaicekauskienė, Loreta, 2011: Balsių ilginimas kaip sociolingvistinis vilniečių tarties bruožas, in: *Baltistica* 46 (2) [iteikta].
- Fishman, Joshua A., 2006: *DO NOT Leave Your Language Alone. The Hidden Status Agendas Within Corpus Planning in Language Policy*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers: Mahwah, New Jersey, London.
- Girdenis, Aleksas, 1973: Bendrinė (literatūrinė) kalba, in: *Mūsų kalba* 3, 45–47.
- Grumadienė, Laima, 1980: Subjektyvusis kalbos vertinimas, in: *Kalbos kultūra* 39, 91–93.
- Heller, Monica, 2010: Media, the state and linguistic authority, in: Johnson, Sally & Tommaso M. Milani, *Language ideologies and media discourse: texts, practices, politics*. Continuum, 277–282.
- Jablonskis, Konstantinas, 1973: *Lietuvių kultūra ir jos veikėjai*, Vilnius: Mintis.
- Jonikas, Petras, 1987: *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje*, Čikaga: Institute of Lithuanian Studies Press.

- Kalinauskaitė, Rūta, 2011: *Jaunimo kalbinės nuostatos konservatyvus ir vietinio kalbos varianto atžvilgiu Norvegijoje ir Lietuvoje*, Bakalauras darbas, Vilniaus universitetas, Skandinavistikos centras.
- Klimavičius, Jonas, 2007: Kas esamybė, o kas reikiamybė – tikra ar formali, in: *Terminologija* 14, 61–69.
- Kristiansen, Tore, 2009: The macro-level social meanings of late-modern, in: Danish accents. *Acta Linguistica Hafniensia* 41 (1), 167–192.
- Kristiansen, Tore, 2011: Attitudes, Ideology and Awareness, in: R. Wodak, B. Johnstone & P. E. Kerswill (eds.) *The SAGE Handbook of Sociolinguistics*. Sage. 265–278.
- Long, Daniel, 1996: Quasi-standard as a linguistic concept, in: *American Speech* 71 (2), 118–135.
- Miliūnaitė, Rita, 2006: Kodifikacijos ir vartosenos santykiai dabartinėje lietuvių kalboje, in: *Lituanistica* 3 (67), 50–59.
- Miliūnaitė, Rita, 2006 (12001): Šis tas apie bendrinę šnekamąją kalbą, in: *Apie kalbą ir mus*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla. 20–28.
- Miłosz, Czesław, 1995: *Tėvynės ieškojimas*, Vilnius: Baltos lankos.
- Milroy, James, 2001: Language ideologies and the consequences of standardization, in: *Journal of Sociolinguistics* 5/4, 530–555.
- Niedzielski, Nancy, 2010: Linguistic Security, Ideology, and Vowel Perception, in: Dennis R. Preston, Nancy Niedzielski, eds. *A Reader in Sociophonetics*. De Gruyter Mouton. 253–264.
- Palionis, Jonas, 1979: *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*, Vilnius: Mokslas.
- Pupkis, Aldonas, 1999: Ar turime prestižinę tartį? in: *Gimtoji kalba* 6 (384), 1–7.
- Pupkis, Aldonas, 2005: *Kalbos kultūros studijos*, Vilnius: Gimtasis žodis.
- Pupkis, Aldonas, 2006: Ką parodė Kalbos švaros dienos (1–3), 2006 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.ff.vu.lt/lkd/pdf/gk_straipniai/gk_2006_5_3_8_ksd_pupkis.pdf> [žiūrėta 2010-08-20].
- Subačius, Giedrius, 1998: *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos: XIX amžiaus pradžia*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Tamaševičius, Giedrius, 2011: Metaforos, kuriomis gyvi esam, arba Kaip kalbama apie grėsmes kalbai, in: *Naujasis židinys-Aidai* 5, 308–314.
- Thomas, George, 1991: *Linguistic purism*. London: Longman.
- Truska, Liudas, 2010: Ilgas kelias į Vilnių, in: *Kultūros barai* 4, 71–79.
- Vaicekauskienė, Loreta, 2010: Lietuvių kalbos norminimo šimtmetis. Daug ideologijų ir šiek tiek vartosenos, in: *Naujasis Židinys-Aidai* 5–6, 165–172.
- Vaicekauskienė, Loreta, 2011: *Oficialioji lietuvių kalba yra negyva kalba*. Žurnalistas apie lietuvių kalbos standartą televizijoje ir radijuje, in: *Darbai ir dienos* 55, 191–207.
- Vaicekauskienė, Loreta, Aliūkaitė, Daiva 2011: *Mirror, Mirror, Tell Me: Overt and covert hierarchisation of standard-dialect varieties in Lithuanian speech community*, in: Stef Grondelaers & Tore Kristiansen (eds.) *Experimental studies of changing language standards in contemporary Europe*. Novus: Oslo [iteikta].
- Vaitkevičiūtė Valerija, 1967: Lietuvių literatūrinės kalbos fonetikos raida, in: *Lietuvių kalba tarybiniais metais*, Vilnius: Mintis.
- Valstybinės kalbos įstatymas 2002 [1995]: Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymas, 1995-01-31, I-779, in: *Valstybės žinios*, 1995, 15-344; 2002, 68-2760.
- Valstybinės kalbos vartojimo ir taisyklingumo kontrolės principai, kriterijai ir jų taikymo metodika, Valstybinės kalbos inspekcijos viršininko įsakymas Nr. T-12, 2005-10-12, prieiga per internetą: <<http://www3.lrs.lt/docs2/EPAGLDJV.PDF>> [žiūrėta 2011-08-20].
- Venckutė, Regina, 1987: A. Baranausko bendrinės kalbos teorija, in: *Lietuvių kalbotyros klausimai* 26, 183–188.
- Vietos savivaldos įstatymas 2004 [1994]: Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas, 1994-07-07, I-533, in: *Valstybės žinios*, 1994, 55-1049; 2004, I-533.
- Vitkauskas, Vytautas, Grinaveckienė, Elena, 1997: *Lietuvių tarmių tekstai: Vilniaus miesto senųjų gyventojų šneka*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Zinkevičius, Zigmas, 1987: *Lietuvių kalbos istorija 2: Iki pirmųjų raštų*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Zinkevičius, Zigmas, 1992: *Lietuvių kalbos istorija, 5: Bendrinės kalbos iškilimas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Zinkevičius, Zigmas, 1993: *Rytų Lietuva praeityje ir dabar*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Zinkevičius, Zigmas, 1994: *Lietuvių kalbos dialektologija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.